

SULTAN MELİKŞAH'IN EŞLERİNDEN ÇAĞRI BEY'İN TORUNU ZÜBEYDE HÂTUN

Züriye ORUÇ*

Öz

Melikşah'ın adı bilinen üç eşinden biri olan Zübeyde Hâtun, Melikşah'dan sonra tahta çıkan onun en büyük oğlu ve veliahtı Berkyaruk'un annesidir. Cevher Hâtun adında bir de kızı vardır. O aynı zamanda Selçuklu hanedan ailesindedir. Çağrı Bey'in oğlu Yâkûti'nin kızı ve Azerbaycan Emîri İsmail b. Yâkûti'nin kız kardeşidir. Zübeyde Hâtun her ne kadar oğlu Mahmud'un saltanatını temin için büyük bir hırs ve azimle mücadele vermiş Karahanlı soylu Terken Hâtun kadar bilinmese de esasen Melikşah'ın ölümünden sonra başlayan saltanat mücadelelerinde adı sıklıkla oğlu Berkyaruk ile birlikte anılmaktadır. Özellikle Terken Hâtun'un ölümü ve Berkyaruk'un saltanat mücadelesinden başarı ile çıkmasından sonra gücü ve etkinliği artan, oğlu üzerinde etkili ve devlet yönetiminde söz sahibi olan Zübeyde Hâtun'un, Melikşah'ın diğer eşleri gibi kendisine bağlı hazinesi, divanı ve veziri vardır. Oğlu Berkyaruk tarafından son derece sevilen hâtunun devlet yönetimindeki varlığı ve oğlu üzerindeki etkisinden özellikle Berkyaruk'un veziri Müeyyidülmülk b. Nizâmülmülk ve bazı devlet adamları rahatsız olmuştur ki nihayetinde vezir ile Zübeyde Hâtun karşı karşıya gelmişler, bu düşmanlıktan iki taraf da zarar görmüştür. Zübeyde Hâtun, üvey oğlu Muhammed Tapar'ın isyan etmesi ve Rey şehrini ele geçirmesi sonrası, Berkyaruk'dan sonra Muhammed Tapar'a vezir olan baş düşmanı eski vezir Müeyyidülmülk tarafından boğdurulmuştur. Berkyaruk, annesini boğdurtan Müeyyidülmülk'ün bir süre sonra esir düşmesi ve huzuruna getirilmesi üzerine onu kendi elleriyle öldürmüştür. Zübeyde Hâtun'un kaynaklarda kayıtlı hayat hikâyesi, oğlu Berkyaruk'un saltanat mücadelesi ile iç içe geçmiş durumdadır. Bu çalışmada Zübeyde Hâtun ile ilgili söz konusu bilgiler ele alınarak değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Zübeyde Hâtun, Selçuklu, Melikşah, Berkyaruk, Kadın.*

Abstract

Zubeyde Hatun: Chaghri Beg's Granddaughter and one of Sultan Melikshah's Wives

One of the three well-known wives of Melikshah, Zubeyde Hatun was the mother of Berkyaruk, Melikshah's eldest son and successor. She also had a daughter named Cevher Hatun and was a member of Seljuk dynasty. She is the daughter of Yakuti, Chaghri Beg's son, as well as the sister

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Konya. E-posta: zuriyeoruc@gmail.com. ORCID: 0000-0003-4840-7953. (Makale Gönderim Tarihi: 22.10.2020 - Makale Kabul Tarihi: 03.03.2021)

of Ismail B Yakuti, the Emir of Azerbaijan. Although Zubeyde Hatun is not as famous as Terken Hatun who demonstrated great ambition and effort to secure her son Mahmood's succession to the throne, she was in some ways engaged in her son Berkyaruk's struggle for the throne after Melikshah's death. Especially after Terken Hatun's death and her own son Berkyaruk's ascension to the throne, Zubeyde Hatun had her influence felt both on her son and the state, and she had her own treasury, dewan, and vizier as the other wives of Melikshah's. Her son Sultan Berkyaruk was devoted to her, which enabled Zubeyde Hatun to extend a great influence on state affairs. However, Berkyaruk's vizier Mueyyidulmulk b. Nizamulmulk and some statesmen who stood up against her, which hurt both parties. Her stepson Muhammad Tapar started a revolt and invaded the city of Rey. Zubeyde Hatun was choked to death by her opposing ex-vizier Mueyyidulmulk who became the vizier to Muhammad Tapar after Berkyaruk. Upon capturing Mueyyidulmulk, Berkyaruk killed his ex-vizier himself. Zubeyde Hatun's documented life coincides in many occasions with her son Berkyaruk's struggle for sovereignty. This study evaluates the information on Zubeyde Hatun in the sources.

Keywords: *Zubeyde Hatun, Seljuk, Melikshah, Berkyaruk, Female.*

Giriş

Melikşah'ın (1072-1092) adını bildiğimiz üç eşi vardır. Onun Selçuklu hanedanından olan eşi, bu çalışmanın da konusu olan, Çağrı Bey'in oğlu Yâkûti'nin kızı Zübeyde Hâtun'dur. İkinci ve en ünlü eşi Karahanlı soyundan Terken Hâtun'dur¹. Üçüncü eşi ise hakkında fazla bilgi sahibi olunmayan câriye kökenli Tâceddîn Seferiyye Hâtun'dur². Melikşah'ın adlarını bildiğimiz bu üç eşinden başka evlilikleri de olmuştur. Bunlardan biri Gürcü prensesi ile olan evliliğidir. Kaynaklara göre Melikşah Kafkas seferinden sonra kendisine tâbiyetini sunan Abhaz Kralı'nın kızı ile evlenmiştir³. Ayrıca onun bir şarkıcı kadın ile evlendiği kayıtlara geçmiştir⁴.

¹ Devletşah, Terken Hâtun için "sultanın büyük hanımı" ifadesini kullanır. Bkz. Devletşah 2011, s. 102.

² Tâceddîn Seferiyye Hâtun, kaynaklarda Tâceddîn Hâtun, Seferiyye Hâtun ya da Sunguriyye Hâtun olarak geçmektedir. Melikşah'ın üçüncü eşidir. Câriye kökenlidir. Zübeyde Hâtun nasıl Terken Hâtun'un ölümünden sonra ve oğlu Berkyaruk'un saltanatı ile öne çıkarak, devlet yönetiminde ve döneminde en etkin kadınlardan biri olduysa Seferiyye Hâtun da peş peşe saltanatlarını gördüğü oğulları Muhammed Tapar ve Sencer'in dönemlerinde önde gelen Selçuklu hâtonlarından biri olmuştur. O aynı zamanda Melikşah'ın eşlerinden olup da kaynaklarda kendisinden büyük bir övgüyle bahsedilmiş tek Selçuklu hâtonudur. Selçuklu şairlerinden Mu'izzî (ö. 518-521/1124-1127) onu yere göğe sığdıramamış, hakkında methiyeler düzmüştür. Mu'izzî Seferiyye Hâtun için müstakil 10 kaside ve 34 beyitlik bir mersiye kaleme almıştır. Bkz. Mu'izzî 1318 hş., s. 7-8, 100-101, 101-102, 115, 156-157, 291-292, 492-493, 555-556, 557-558, 712; Gaffârî 1342 hş., s. 109; Gökmen 2020, s. 28, 45.

³ Ayan 2017, s. 67.

⁴ İbnü'l-Cevzi 2005, s. 602-603; Ahmed b. Mahmud 1977, s. 29; İbn Kesir 2000, s. 284. Ahmed b. Mahmud bu evlilik ile ilgili olarak şöyle der: "Sultan Rey'de iken gayet güzel bir şarkıcı getirterek dinledi. Sultan bu şarkıcıya meyil edip, onunla görüşmek ve birlikte yaşamak istedi. O şarkıcı bundan çekinerek, 'Ey dünyanın Sultanı ve zamanın Hakanı, bunun gibi güzel yüzü ateş ile işkence ettirip, cehennemde harap etmek mi istersin? Haramın helal olmasına imkân var. Hemen bir söz ile, Allâh'ın emri yerini bulur' dedi. Sultan 'Doğru dersin' diyerek onunla evlendi". Bkz. Ahmed b. Mahmud 1977, II, s. 29. Ayrıca Doğu Roma tarihçisi Ioannes

Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Çağrı Bey'in Torunu Zübeyde Hâtun

Melikşah'ın eşlerine bakıldığında onun soy bakımından öne çıkmış, iki güçlü hanımı olduğunu görülür. Bunlardan ilk sırada gelen Terken Hâtun idi ki Melikşah yaşarken de öldükten sonra da tartışılmaz şekilde üstün ve güçlü durumdaydı. Râvendî onun Melikşah üzerinde nüfuzunun çok olduğunu söyler⁵. Ondan sonra ise Zübeyde Hâtun geliyordu. Onun adına tıpkı Melikşah'ın üçüncü eşi Tâceddîn Seferiyye Hâtun gibi Melikşah'ın ölümünden sonra oğulları arasında başlayan saltanat mücadeleleri dolayısıyla rastlanmaya başlanır. İleride bahsedileceği üzere Zübeyde Hâtun'un oğlu veliaht Berkyaruk, Nizâmülmülk tarafından da desteklenmişti ve taht için en güçlü aday olarak bulunmaktaydı⁶.

Melikşah, veziri Nizâmülmülk'ün suikasta uğramasından kısa zaman sonra Bağdad'da ölmüştür (16 Şevval 485/19 Kasım 1092). Öldüğünde hayatta olan oğullarından en büyüğünün yaşı sadece on bir idi. Bundan dolayı Melikşah'ın ölümü sonrası başlayan taht mücadelelerinde çocukların anneleri ve onları destekleyen devlet adamları ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla kaynaklarda Zübeyde Hâtun'un hayatına dair bilgiler, Melikşah'ın ölümünden sonra ve oğlu Berkyaruk'un, saltanatını temin için rakiplerine karşı yürüttüğü mücadele ile iç içe verilmiştir. Zübeyde Hâtun, oğlunun mücadelesinde onunla birlikte hareket etmiştir. Devlet yönetiminde de etkin bir kadın olduğu anlaşılan Zübeyde Hâtun'un, oğlu Berkyaruk'un taht mücadelesinde ve daha sonra devlet yönetiminde bu kadar etkin bir rol alışı, birtakım asılsız isnatlara mâruz kalmasına sebep olurken, yaşanan olaylar nihayetinde ölümünü hazırlayan gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

Ailesi

Zübeyde Hâtun Selçuklu ailesindendi. Çağrı Bey'in (ö. 451/1059) oğlu güçlü emirlerden Yâkûti'nin kızıydı. Yani Melikşah'ın amcasının kızıydı. O aynı zamanda Azerbaycan Emîri Kutbüddîn İsmail b. Yâkûti'nin de kız kardeşiydi⁷. *Zübdetü'n-Nusra*'da "*Berkyaruk'un annesi de Selçukilerdendi*" denilerek⁸ Melikşah'ın çocukları

Zonaras'ın tarihinde Alp Arslan'ın (1064-1072) Malazgirt Savaşı'nda (26 Ağustos 1071) esir edilen IV. Romanos Diogenes'e (1068-1071), oğlu ile kızını evlendirerek aralarında hısımlık kurulacağına dair söz verdiğinden bahsediliyorsa da bu evliliğin gerçekleştiğine dair bir bilginiz yoktur. Nitekim Romanos Diogenes Malazgirt'teki büyük mağlûbiyetinden sonra bir daha tahtına oturamamış ve öldürülmüştür. Bkz. Ioannes Zonaras 2008, s. 138; Kafesoğlu 2014, s. 44.

⁵ Râvendî 1999, s. 130.

⁶ Reşidüddîn Fazlullâh 2014, s. 93.

⁷ İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 191. Urfalı Mateos, Zübeyde Hâtun'un babasının, Melikşah'ın kardeşi Arslan Argun (ö. 490/1097) olduğunu söyler. Aynı şekilde İsmail b. Yâkûti'yi de Arslan Argun'un oğlu olarak gösterir. Bkz. Urfalı Mateos 2000, s. 179, 181. Melikşah zamanında Errân bölgesi, Azerbaycan umumî valisi olan İsmail b. Yâkûti'ye verilmişti. İsmail b. Yâkûti, yeğeni Berkyaruk'a karşı savaşmış ve öldürülmüştür. Berkyaruk bundan sonra Gence ve çevresini kardeşi Muhammed Tapar'a ikta etmiştir. Muhammed Tapar ise İsmail b. Yâkûti'nin kızı Gevher Hâtun ile evlendiğinde ona Azerbaycan'ın idaresini vermiştir. Bkz. Kafesoğlu 2014, s. 128; Turan 2004, s. 103; Ayan 2017, s. 94.

⁸ El-Bundârî 1999, s. 84.

arasında başlayacak saltanat mücadelesinde soyun önemli bir etken olduğundan ve Terken Hâtun karşısında Zübeyde Hâtun'un da soy olarak güçlü bir durumda bulunduğu bahsedilir. Buna göre İsfahan'da Terken Hâtun'un oğlu Mahmud'un tahta çıkarılması sadece Melikşah öldüğü sırada onun ve oğlunun Bağdad'da oluşu ile ilgilidir⁹. Öte yandan *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye ve Zübdetü'n-Nusra* gibi pek çok kaynakta, devlet adamlarının Terken Hâtun'a destek vermesi ve oğlunu sultan olarak tanımalarının arkasında yatan nedenlerden birinin, onun hükümdar kızı olması ve soyunun Afrasiyâb'a (Alp Er Tunga) dayanması olduğu belirtilmiştir¹⁰. Ayrıca ilginçtir ki Terken Hâtun her ne kadar canla başla bir saltanat mücadelesi yürütmüşse de Melikşah'ın bahsi geçen üç eşinden sadece onun çocukları bu şerefe erişememiştir.

Zübeyde Hâtun'un Melikşah'dan bilindiği kadarıyla bir kız bir de erkek evladı olmuştur. Melikşah'ın aslında bazı çocuklarının adları bazılarının da annelerinin adları bilinmese de kaynaklarda yer alan bilgilerden, Zübeyde Hâtun'un, oğlu Berkyaruk'dan başka bir de kız evladının olduğu anlaşılmaktadır. "*Nasr'ın karısı Sultan Berkyaruk'tan dolayı Sencer'in kız kardeşi*" diyen İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgiye göre Zübeyde Hâtun'un kızı Gazne ülkesinden III. Mesûd b. İbrahim'in (1099-1115) kardeşi Nasr b. İbrahim ile evlendirilmişti. Zübeyde Hâtun'un muhtemelen ilk çocuğu olan bu kızının adı Cevher Hâtun idi. III. Mesûd daha sonra Nasr'ı öldürtmüş, eşi Cevher Hâtun'un ise Gazne dışına çıkmasını yasaklamış ve onunla evlenmiştir¹¹. Kaynaklarda III. Mesûd b. İbrahim'in, Alp Arslan'ın kız kardeşi, kızı veya Melikşah'ın kızıyla evlendiğine dair farklı rivayetler vardır. İbnü'l-Esîr bir yerde III. Mesûd'un oğlu Arslanşah'ın annesinin Alp Arslan'ın kız kardeşi olduğunu söyler. Başka bir yerde ise Nasr'ın eşinin Berkyaruk'un kız kardeşi olduğundan ve III. Mesûd'un onunla zorla evlendiğinden bahseder¹². Öte yandan İbnü'l-Verdî ve Mîrhând III. Mesûd'un Melikşah'ın kızıyla evlendiğini söylerken¹³ el-Hüseynî III. Mesûd ile evlenenin, Alp Arslan'ın kızı Gevher Hâtun olduğunu kaydeder. Ona göre III. Mesûd, Alp Arslan'ın kızı Gevher Hâtun ile, Mesûd'un kardeşi Nasr ise Berkyaruk'un kız kardeşi Cevher Hâtun ile evlenmiştir¹⁴. *Selçuk-Nâme*'de III. Mesûd'un Melikşah'ın *Mehd-i Irak* lâkabıyla anılan kızı Gevherşah Hâtun ile evlendiğine¹⁵, *Tabakât-ı Nâsırî*'de ise Melikşah'ın bu kızının, Sencer'in kız kardeşi olduğuna¹⁶ dair kayıtlar vardır. Ayrıca *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'da Sultan Sencer'in

⁹ El-Bundârî 1999, s. 84.

¹⁰ El-Hüseynî 1999, s. 52; el-Bundârî 1999, s. 83. Reşîdüddîn Fazlullâh, Terken Hâtun için şöyle der: "*Çok güzel, hoş ve şirin bir kadın olup yüksek bir bağlılığa, kendine miras kalmış bir haşmete ve ölçülemeyecek bir nüfuza sahipti*". Bkz. Reşîdüddîn Fazlullâh 2014, s. 92.

¹¹ İbnü'l-Esîr 1987, s. 402; el-Hüseynî 1999, s. 12; Özaydın 2001, s. 165.

¹² İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 401-402.

¹³ İbnü'l-Verdî 2017, s. 43; Mîrhând 2017, s. 161. İbnü'l-Verdî başka bir yerde de *III. Mesud b. İbrahim'in kardeşi Nasr ile evlenmiş olan Sencer'in kız kardeşinden* bahseder ve Arslanşah'ın *Sultan Sencer'in kız kardeşi olan amcası Nasr'ın hanımını* elçi olarak gönderdiğini söyler. Bkz. İbnü'l-Verdî 2017, s. 163.

¹⁴ El-Hüseynî 1999, s. 12.

¹⁵ Ahmed b. Mahmud 1977, I, s. 35.

¹⁶ El-Cüzcânî 2015, s. 48.

Behramşah'ın dayısı olduğuna dair bir ifade geçer¹⁷. Bütün bu bilgiler göz önüne alındığında III. Mesûd'un önce Melikşah'ın *Mehd-i Irak* lâkabıyla ünlü kızı Gevherşah Hâtun ile evlendiği, daha sonra tahta çıktığında ise kardeşini öldürterek onun eşi yani Zübeyde Hâtun'dan olma Cevher Hâtun ile zorla evlendiği anlaşılmaktadır.

III. Mesûd'un ölümünden sonra kaynaklarda Cevher Hâtun'un adına yeniden, Behramşah ile kardeşi Arslanşah arasında başlayan taht mücadelelerinde rastlanır. Buna göre Arslanşah üvey annesi Cevher Hâtun'u baskı altına almış; onu kardeşiyle mücadelesi devam ederken elçi olarak, 200 bin dinâr kırmızı altın ve çeşitli hediyeler ile Sencer'e göndermişti. Cevher Hâtun ise gördüğü baskı ve kötü muameleden dolayı Arslanşah'ın lehine olumlu bir tavır takınmaktan tamamen uzak bir şekilde konuşmuş, hatta Sencer'i savaşa teşvik etmiştir. Bunun üzerine Horasan Meliki Sencer, Gazne ülkesine düzenlediği bir sefer sonrası Behramşah'ı tahta oturtmuştur¹⁸. Cevher Hâtun'dan sonra Zübeyde Hâtun'un ikinci çocuğu Berkyaruk idi. Oğlu İsfahan'da Muharrem 474/Haziran-Temmuz 1081'de doğmuştur¹⁹. Berkyaruk, Melikşah öldüğünde geride kalan erkek çocukları arasında yaş itibarıyla en büyük olandı ve on bir yaşını geçmişti²⁰. Ayrıca annesine büyük bir sevgiyle bağlanmış durumdaydı. Esasen Selçuklu hükümdarlarının hepsinde büyük bir anne sevgisinin, saygı ve bağlılığının olduğunu görmekteyiz. Berkyaruk da annesinin yanında olmasından ve yaptığı işlerde kendisine destek vermesinden dolayı manevî açıdan büyük bir motivasyon kaynağına sahip bulunmaktaydı. Kaynaklarda oldukça merhametli ve iyi bir insan olduğu kaydedilen Berkyaruk'un Melikşah ve Zübeyde adlarında çocukları vardır²¹. Dolayısıyla o babasının adı gibi annesinin adını da yaşatmak istemiş ve kızına annesinin adını vermiştir. Zübeyde adındaki bu kızı (ö. 532/1137-1138) Irak Selçuklu Hükümdarı I. Mesûd b. Muhammed Tapar (1134-1152) ile evlendirilmiştir²². Kaynaklar Sultan Mesûd'un ilk eşi olan bu hâtunun, adını aldığı babaannesi gibi devlet yönetiminde etkin ve güçlü bir kadın olduğundan ve Sultan Mesûd'un üzerinde büyük bir etkisinin bulunduğu bahsedilir²³.

Zübeyde Hâtun ve Berkyaruk'un Saltanat Mücadelesi

Melikşah'ın ölümüyle birlikte başlayan taht mücadelelerinde karşı karşıya gelen iki güçlü ve önemli rakip bulunmaktaydı. Bir tarafta Zübeyde Hâtun'dan olma

¹⁷ Devletşah 2011, s. 123.

¹⁸ İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 402-403; el-Yezdî 2020, s. 163; Özeydın 2001, s. 165.

¹⁹ Râvendî 1999, s. 135; el-Hüseynî 1999, s. 54; Zahirüddîn Nişâbüri 2018, s. 104; Özeydın 2001, s. 129. İbnü'l-Esîr Berkyaruk'un doğum tarihini 471 (1078-1079) olarak verir. *Zübdetü'n-Nusra*'da ise 25 yaşında (498) öldüğünden bahsedilerek 473 yılı (1080-1081) doğum tarihi olarak işaret edilmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 108; el-Bundârî 1999, s. 91; Ahmed b. Mahmud 1977, II, s. 40.

²⁰ Reşîdüddîn Fazlullâh 2014, s. 95. Reşîdüddîn Fazlullâh, Râvendî ve Zahirüddîn Nişâbüri Berkyaruk'un, babası Melikşah öldüğünde 13 yaşında olduğunu söyler. Bkz. Reşîdüddîn Fazlullâh 2014, s. 96; Râvendî 1999, s. 136; Zahirüddîn Nişâbüri 2018, s. 98.

²¹ Ahmed b. Mahmud 1977, II, s. 40, 61; Reşîdüddîn Fazlullâh 2014, s. 95-96.

²² Ahmed b. Mahmud 1977, II, s. 61; İbnü'l-Esîr 1987, XI, s. 66; Ayan 2017, s. 112.

²³ El-Bundârî 1999, s. 162; el-Hüseynî 1999, s. 74; Ayan 2017, s. 112.

Berkyaruk vardı ki Nizâmülmülk taraftarlarınca desteklenmekteydi. Reşidüddin Fazlullâh, Melikşah'ın Berkyaruk'u veliahtı olarak belirlediğini ve ümerayı da ona beyat etmeye teşvik ettiğini kaydeder²⁴. Diğer tarafta ise Terken Hâtun vardı. Terken Hâtun, oğlu Mahmud'un saltanatını temin için elinden geleni ardına koymamaya kararlıydı. Faruk Sümer, söz konusu rekabetteki etki ve varlıklarından ötürü asıl mücadelenin Berkyaruk ile Mahmud arasında değil Terken Hâtun ile Zübeyde Hâtun arasında yaşandığını söyler²⁵.

Terken Hâtun Melikşah'ın ölümünden sonra, Bağdad'da olan üvey oğlu Muhammed Tapar'ı da yanına alarak şehirden ayrılmıştır²⁶. Bu sırada Berkyaruk İsfahan'daydı. Melikşah'ın ölümünü gizleyen Terken Hâtun, Berkyaruk'u yakalaması için Musul Emiri Kıvâmüddeve Kürboğa'yı İsfahan'a göndermiş, kendisi de İsfahan'a doğru yola koyulmuştur²⁷. Berkyaruk, Melikşah'ın mührü gösterilerek yakalanmış ve hapsedilmiştir. Bununla birlikte Melikşah'ın öldüğünü öğrenen Nizâmülmülk'ün adamları ayaklanarak onu hapis tutulduğu yerden Save ve Âve²⁸ tarafına kaçırmışlardır. Berkyaruk böylece Emîr Gümüştekin el-Candar ile birleşen devlet adamları tarafından Rey şehrinde tahta oturtulmuştur²⁹. Bu andan itibaren onun hem saltanatı hem de asıl saltanat mücadelesi başlamıştır. Zübeyde Hâtun ise emirlerle irtibat halinde idi. O oğlunun bu mücadelesinde en başından itibaren yanında olmuş ve destek vermiştir.

Berkyaruk'un tahtını sağlama almak için ilk mücadele etmesi gereken kişi üvey annesi Terken Hâtun olmuştur. Terken Hâtun ile Birücird'de savaşı³⁰ ve onu mağlup ederek İsfahan'a çekilmeye mecbur bırakan (Zilhicce 485/Ocak 1093) Berkyaruk daha sonra İsfahan'ı kuşatmıştır³¹ ki *Zübdetü'n-Nusra*'ya göre Zübeyde Hâtun bu sırada İsfahan'daydı ve oğlunun bu hareketi sebebiyle oldukça mutlu olmuştu³². Kaynakların ifadesine göre kuşatma sırasında Terken Hâtun'un yanında olan Muhammed Tapar ise İsfahan'dan kaçarak Berkyaruk'un karargâhına gitmiştir. Çünkü annesi Tâceddîn Seferiyye Hâtun Berkyaruk'un karargâhındaydı³³. Şu halde İsfahan'da olan Zübeyde Hâtun da buradan oğlunun yanına gitmiş olmalıdır.

²⁴ Reşidüddin Fazlullâh 2014, s. 93, 96, 99. Müsâmeretü'l-Ahbâr'da da Berkyaruk'un veliaht olduğu kaydedilmiştir. Bkz. Aksarayî 2000, s. 16.

²⁵ Sümer 1999, s. 99.

²⁶ İbnü'l-Esir 1987, X, s. 237.

²⁷ Râvendî 1999, s. 137; Hamdullâh Kazvîni 2015, s. 51; Reşidüddin Fazlullâh 2014, s. 97; Özeydîni 2001, s. 18.

²⁸ Âve/آو (Âbe/آب): “İsfahan'ın köylerindedir. Sâve'nin köylerinden olduğu da söylenir. *Halk Âve der*”. Bkz. El-Bağdâdî 2014, s. 32.

²⁹ İbnü'l-Esir 1987, X, s. 185; Reşidüddin Fazlullâh 2014, s. 98; Râvendî 1999, s. 137.

³⁰ İbnü'l-Esir, Gümüştekin el-Candar ve Yelberd gibi emirlerin bu savaş sırasında Berkyaruk tarafına geçtiğini kaydeder. Bkz. İbnü'l-Esir 1987, X, s. 185.

³¹ El-Bundârî 1999, s. 84; Hamdullah Kazvîni 2015, s. 52.

³² El-Bundârî 1999, s. 84.

³³ İbnü'l-Esir 1987, X, s. 237; Özeydîni 2005, s. 579. Cârîye kökenli olduğu için Tâceddîn Seferiyye Hâtun'un Terken Hâtun ve Zübeyde Hâtun kadar sesi çıkmamıştır. Bu iki Selçuklu hâturnundan bir adım geride durduğunu gördüğümüz Seferiyye Hâtun, oğulları adına bir mücadele yürütmemiş olmasına rağmen iki oğlunun da saltanatlarını görmüştür. Onun adı ve etkinliği oğullarının saltanatı zamanındadır.

İsfahan kuşatması, yapılan bir anlaşmayla kaldırılırken Berkyaruk çok geçmeden bu defa da dayısı ile karşı karşıya gelmiştir. Terken Hâtun, Zübeyde Hâtun'un kardeşi Azerbaycan Meliki İsmail b. Yâkûtî'ye kendisiyle evlenme vaadi ile Berkyaruk'a karşı mücadelesine destek verme ve onunla savaşmayı önerdiğinde İsmail b. Yâkûtî bunu kabul ederek Berkyaruk ile Kerec³⁴ denilen mevkiide savaşmıştır (Muharrem 486/Şubat 1093). Ancak yeğenine mağlup olmuştur³⁵. Bundan sonra Terken Hâtun'un yanına giden ve iyi de karşılanan İsmail b. Yakuti'nin Terken Hâtun'un adamlarının kendisine cephe alması üzerine, yanına gidebilmek için kız kardeşi Zübeyde Hâtun'dan izin istediğini ve onun da izin verdiğini görüyoruz³⁶. Böylece Recep 486/Temmuz-Ağustos 1093'de Zübeyde Hâtun'un yanına gitmiştir³⁷. Ne var ki İsmail b. Yâkûtî'nin kısa süre sonra bir sohbet sırasında, Emîr Gümüştekin el-Candar, Aksungur ve Bozan'a, Berkyaruk'a karşı mücadelesine devam edeceğini ve onu ortadan kaldırıp tahtı ele geçirmeyi amaçladığını söylemesi üzerine bu emîrler tarafından ortadan kaldırılmıştır. Emîrler daha sonra Zübeyde Hâtun'un yanına giderek kardeşini öldürdüklerini ve bunu neden yaptıklarını anlatmışlardır³⁸.

İsmail b. Yâkûtî'nin ölümüyle ilgili farklı rivayetler vardır. Râvendî, el-Yezdî ve Zahîruddîn Nişâbüri, İsmail b. Yâkûtî'nin Berkyaruk'un emriyle öldürüldüğünü kaydeder³⁹. Urfalı Mateos ise Emîr Bozan ve Aksungur'un ihaneti sonrası hile ile öldürüldüğünden, ölüm haberini alan Berkyaruk'un çok üzüldüğünden bahseder⁴⁰. Zübeyde Hâtun her ne kadar oğluna karşı harekete geçmiş ve savaşmış olsa da kardeşinin öldürüldüğünü öğrendiğinde çok öfkelenmiştir. Öte yandan oğlunu öldürmeye niyetlendiği için başka bir adım atmadığı, bir süre sonra öfkesinin dindiği ve kardeşinin öldürülmesini kabullendiği rivayet edilir⁴¹.

Terken Hâtun Berkyaruk'u mağlup edebilmek için İsmail b. Yâkûtî'den başka, Melikşah'ın kardeşi Tâcuddevle Tutuş'a da haber göndermiş ve onunla da aynı şekilde evlilik üzerine bir anlaşma yapmıştır. Kardeşi Melikşah'ın öldüğünü öğrendiğinde zaten kendi bağımsızlığı adına bir mücadele başlatmış olan Tutuş, Terken Hâtun'un teklifini kabul ederek onunla birleşmek ve Berkyaruk ile savaşmak üzere harekete geçmiştir. Bağdad'a giden ve hutbenin kendi adına okunmasını sağlayan, 487/1094'de adına hutbe okutan Berkyaruk ise amcası Tutuş'un hareketini öğrendiğinde onunla savaşmak ve İsfahan'a gitmek üzere Bağdad'dan ayrılmıştır. Bu arada Terken Hâtun Tutuş ile buluşmak üzere şehirden ayrıldığında rahatsızlanmıştır. Geri dönmek zorunda kalan

³⁴ Kerec/Kerec-i Ebî Dülef: Hemedan ile İsfahan arasındadır. Bkz. Ebû'l-Fidâ 2017, s. 335.

³⁵ İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 192; Râvendî 1999, s. 138.

³⁶ İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 192; Reşîdüddîn Fazlullâh 2014, s. 98.

³⁷ Râvendî 1999, s. 138; Reşîdüddîn Fazlullâh 2014, s. 98.

³⁸ İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 192.

³⁹ Râvendî 1999, s. 138; el-Yezdî 2020, s. 83; Zahîruddîn Nişâburî 2018, s. 100.

⁴⁰ Urfalı Mateos 2000, s. 182. *Anonim Selçuknâme* ise Emîr Aksungur ve Bozan'ın İsmail b. Yâkûtî'yi öldürdüğü, daha sonra Berkyaruk'a haber verdikleri, onun da bu emîrleri taltif ettiği aktarılır. Bkz. *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, s. 11.

⁴¹ İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 192; Müneccimbaşî 2000, s. 73.

hâatun kısa süre sonra vefat etmiştir (Ramazan 487/Eylül-Ekim 1094)⁴². Terken Hâatun'un ölümü Tutuş'u durdurmamışsa da yine de yeğeni Berkyaruk'dan önce İsfahan'a ulaşmamıştır. İsfahan'da, tahta oturtulmuş Terken Hâatun'un oğlu Mahmud ve adamları vardı. Berkyaruk buraya geldiğinde tutuklanmıştır. Bununla birlikte Mahmud'un çiçek hastalığına yakalanması ve ölmesi üzerine Mahmud'un adamları tarafından tahta Berkyaruk çıkarılmıştır (Şevval 487/Ekim-Kasım 1094)⁴³. Berkyaruk'un da daha sonra çiçek hastalığına yakalandığı; ancak kurtulduğu aktarılır⁴⁴. Berkyaruk tahtını sağlama almadan önce son olarak amcası Tutuş ile Rey yakınlarında Daşîlû/Taşlı köyü düzlüğünde savaşmış ve onu mağlup etmiştir. Tutuş savaş alanında öldürülmüştür (Safer 488/Şubat 1095)⁴⁵. Böylece Berkyaruk bütün rakiplerini bertaraf ederek saltanatını bilek gücüyle sağlama almıştır. Önce Terken Hâatun'un ölmesi sonra da Berkyaruk'un saltanatının başlaması ise Zübeyde Hâatun'u devlet yönetimindeki en etkin kadın olarak ortaya çıkarmıştır.

Berkyaruk'un Tutuş ile mücadelesinde Zübeyde Hâatun oğlunun yanında değildi. İsfahan'da bulunuyordu. Berkyaruk saltanat mücadelesini zaferle neticelendirdiğinde annesini yanına getirmek istemiştir. Bir adamını İsfahan'a Zübeyde Hâatun'un yanına göndermiştir. Bu sırada içinde Vezir Müeyyidülmülk b. Nizâmülmülk'ün de bulunduğu bazı devlet adamları sultana annesini terk etmesini tavsiye etmişlerdir. Berkyaruk bu öneriyi “*Ben hükümdarlığı ancak onun için ve o yanımda bulunduğu için istiyorum*” diyerek reddetmiştir⁴⁶. Anlaşıyor ki Zübeyde Hâatun oğlu tarafından çok sevilmekteydi ve onun üzerinde son derece etki sahibi idi. Zübeyde Hâatun'un devlet işlerinde de etkin olduğu görülmektedir. Nitekim Müstevfî Mecdülmülk Ebû'l-Fazl el-Balasanî, gücünü ve etkinliğini Zübeyde Hâatun ile olan yakınlığını kullanarak artırmıştır⁴⁷. Hatta *Anonim Selçuknâme*'de Zübeyde Hâatun'un onun kızını büyütüp terbiye ettiği kaydedilmiştir⁴⁸. Müeyyidülmülk ile kardeşi Fahrülmülk (ö. 500/1106) arasında ise babaları Nizâmülmülk'ün mirası dolayısıyla bir düşmanlık vardı. Dolayısıyla Müeyyidülmülk'ün bu hatası, düşmanı ve kardeşi olan Fahrülmülk'ün ve Mecdülmülk'ün onun aleyhinde çalışmalarına imkân tanımıştır. Zübeyde Hâatun İsfahan'dan oğlunun yanına giderken

⁴² İbnü'l-Esir 1987, X, s. 203; Hamdullah Kazvîni 2015, s. 53; Râvendî 1999, s. 139; Reşîdüddîn Fazlullâh 2014, s. 99.

⁴³ Râvendî 1999, s. 139-140; Reşîdüddîn Fazlullâh 2014, s. 99-100; Özeydın 2001, s. 41. Aslında Mahmud'un adamları Berkyaruk'un gözlerine mil çekmek istemişlerdir. Ancak bu sırada Mahmud'un çiçek hastalığı ile meşgul olan doktoru Eminüddevele b. Tilmiz onları bu işten vazgeçirmiştir. Mahmud'un adamlarına: “*Melik Mahmud şu anda çiçek hastalığına yakalanmış bulunuyor, kurtulacağı da benzemiyor. Görüyorum ki siz de Tutuş'un hükümdar olmasını ve ülkeyi ele geçirmesini istemiyorsunuz. O halde Berkyaruk'un gözlerine mil çekmekte acele etmeyiniz. Eğer Mahmud ölürse onu sultan yaparsınız. Eğer Mahmud hastalıktan kurtulursa Berkyaruk'un gözlerine mil çekmekte takdir yine sizindir*” demiştir. Bkz. İbnü'l-Esir 1987, X, s. 199.

⁴⁴ Râvendî 1999, s. 139-140.

⁴⁵ El-Hüseynî 1999, s. 53; İbnü'l-Esir 1987, X, s. 207; Reşîdüddîn Fazlullâh 2014, s. 99-100.

⁴⁶ İbnü'l-Esir 1987, X, s. 212.

⁴⁷ El-Bundârî 1999, s. 86; Kafesoğlu 1970, s. 432.

⁴⁸ *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III* 1952, s. 12.

ona refakat eden kişi Mecdülmülk idi. Müeyyidülmülk'ün vezir olması Mecdülmülk'ün işine gelmiyordu. Onun vezâret makamında kaldığı süre boyunca bir şey yapamayacağını iyi biliyordu⁴⁹. O yüzden Mecdülmülk'ün bu refakat süresini kendi lehine değerlendirdiğini söyleyebiliriz. Fahrülmülk de kardeşi ile Zübeyde Hâtun arasındaki düşmanlığı kullanmış, vezir olabilmek için aynı zamanda çokça mal mülk sarf etmiştir⁵⁰. Bir rivayete göre Zübeyde Hâtun da Fahrülmülk'ün vezir olmasını arzu etmekteydi⁵¹. Nihayetinde Zübeyde Hâtun olan biteni öğrendiğinde vezir Müeyyidülmülk'ün azledilerek yerine Fahrülmülk'ün vezir olmasını sağlamıştır (488/1095). Müeyyidülmülk zincire vurulup hapsedilmiştir⁵². Mecdülmülk ise Müeyyidülmülk azledildikten sonra gücünü oldukça artırmıştır. İstifâ divânının başında olduğu gibi ileride bahsedildiği üzere vezirlik işlerini kontrolü altına almıştır. Bu arada hapse atılmış Müeyyidülmülk hapis tutulduğu yerden yazdığı bazı Farsça beyitlerle Zübeyde Hâtun'un merhametini kazanmak istemiş ve bu şekilde ona yalvarmışsa da hiçbir sonuç elde edememiştir⁵³. Bu durum Zübeyde Hâtun'a karşı vezirin iyiden iyiye dış bilmesine sebep olmuştur.

Kaynaklarda Zübeyde Hâtun'un adına oğlunun bazı seferleri dolayısıyla da rastlanır. Berkıyark'un, isyan eden amcası Arslan Argun üzerine düzenlediği seferinde Zübeyde Hâtun, öldürülen Arslan Argun'un geride kalan oğlu Alp Argun'u yetiştirmek üzere teslim almıştır. Alp Argun'u yanına alan Zübeyde Hâtun onun hizmet ve terbiyesi için görevliler tayin etmiştir⁵⁴.

Zübeyde Hâtun devlet yönetiminde etkin bir kadındı. Onun, Melikşah'ın Terken Hâtun ve Tâceddîn Seferiyye Hâtun adlarındaki diğer eşleri gibi kendisine bağlı bir divânı, hazinesi ve veziri vardı. Vezirlerinden biri Abdurrahman es-Sümeiremi idi⁵⁵. Bununla birlikte Zübeyde Hâtun'un devlet yönetimindeki etkisi ve gücü bazı devlet adamları tarafından rahatsızlıkla karşılanmıştır. Özellikle ona yakın olan Mecdülmülk'ün yönetimdeki artan gücünden rahatsızlık duyan bazı emirler ona karşı birleşmişlerdir. Mecdülmülk devlet içindeki rakipsiz gücüne Zübeyde Hâtun sayesinde

⁴⁹ İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 212.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 212. Fahrülmülk'ün harcadığı mal-mülk şunlardı: “*Atlardan otağlar, kıymetli çadır, güzel silahlar, kıymetli taşlar kakılmış eğer ve koşum takımları, kolanı bağlanmış Arap atları, zagnos kuşları, silah deposu gibi pek çok harp malzemesi*”. Bkz. Râvendî 1999, s. 140; Merçil 2011, s. 161. Zahirüddîn Nişâburî, Fahrülmülk'ün vezirliği alması ile ilgili şöyle der: “*Fahrülmülk b. Nizâmülmülk Horasan'dan geldi ve Sultan için pek çok alet edevat, armağan ve gösterişli süs eşyaları getirdi. Karşılığında Cehrum'un saray perdelerinden, gösterişli atlas çadırlar, iyi silahlar ve mücevherlerle süslenmiş el yapımı eşyalardan tut da vezirliğe kadar aldı*”. Bkz. Zahirüddîn Nişâburî 2018, s. 100.

⁵¹ *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, s. 13.

⁵² El-Bundârî 1999, s. 87.

⁵³ El-Bundârî 1999, s. 87.

⁵⁴ İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 221-22; Münecimbaşı 2000, s. 78.

⁵⁵ Sümeiremi, bir batınî tarafından hile ile öldürülmüştür (Safer 490/Ocak-Şubat 1097). Daha sonra onu öldüren batınî de öldürülmüştür. Bkz. İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 226. Terken Hâtun'un veziri Tâcülümülk Ebû'l-Ganâim idi. Seferiyye Hâtun'un veziri ise Şerefeddîn Ebû Tâhir b. Sa'deddîn b. Ali el-Kummî idi. Bkz. El-Bundârî 1999, s. 84; Merçil 2015, s. 140; Özyaydın 2013, s. 84.

erişmişti. Nitekim Müeyyidülmülk'ün vezirlikten azledilmesinden bir süre sonra, yerine atanan Fahrülmülk de vezirlikten azledildiğinde kendisi vezir olmuştur (490/1096-1097)⁵⁶. Mîrhând “Zira o, memleketleri tamamen istilâ etmiş, erkân-ı devletin menfaat yollarını kapatıp onları baskı altına almıştı. Böyle giderse Ebû'l-Fazl Mecdü'l-mülk-i Kummi'nin [el-Balâsânî] onların canına okuyacağını anlamışlardır” der⁵⁷. Mecdülmülk'ün elde ettiği bu güç batınilerce öldürülen Selçuklu emîrlerinden sorumlu tutulmasına sebep olmuştur. Özellikle Bağdad'ın ilk Selçuklu şahnesi olan yüksek emîrlerden Emîr Porsuk'un batınilerce öldürülmüş olması (Ramazan 490/Ağustos 1097) emîrlerin sabırlarını taşırılmıştır⁵⁸. Bu sırada Berkyaruk, kardeşi Muhammed Tapar kendisine isyan ettiği için merkezden ayrılarak Zencan'a gitmişti. Emîrler de bir araya gelip Hemedan yakınlarındaki Sicas'tan Berkyaruk'a haber göndererek Mecdülmülk'ün kendilerine teslim edilmesini istemişlerdir. “Eğer Mecdülmülk bize teslim edilirse, hizmete âmâde kullarınız olmaya devam ederiz; eğer bize mani olunursa biz de bırakır gideriz ve onu zorla ele geçiririz” demişlerdir⁵⁹. Berkyaruk bu tehdide boyun eğmek istememiştir. Ne var ki sonunda, öldürülmemesi ve hapsedilmesi şartıyla vezirini teslim etmek zorunda kalmıştır. Öte yandan Râvendî ve Kazvînî askerlerin, Sultan'ın otağına girmiş ve ona sığınmış olan Vezir Mecdülmülk'ü sakalından tutarak dışarı çıkardıklarını ve parça parça ettiklerini söyler⁶⁰.

Yaşanan bu olayda Zübeyde Hâtun'a yönelen bir tepki ve öfkenin olduğu görülmektedir. Öyle ki bütün bunlar yaşanırken askerler Berkyaruk'un otağını yağmalamakla kalmayarak Mecdülmülk'ün yakın olduğu Zübeyde Hâtun'un ve adamlarının çadırlarını da yağmalamıştır⁶¹. Burada Zübeyde Hâtun'un çadırının da yağmalanmış olmasına muhtemelen onun hakkında ortaya atılmış bir takım iddialar sebep olmuştur. Nitekim devrik vezir Müeyyidülmülk, Muhammed Tapar'a vezir olduktan sonra, bazı emîrlerle birlikte hareket ederek hem Mecdülmülk hem de Berkyaruk ve annesi Zübeyde Hâtun hakkında bazı iddialarda bulunmuştu. Onlar sadece Mecdülmülk'ün batınilerle işbirliği yaptığını söylememişler; aynı zamanda Berkyaruk ve annesi Zübeyde Hâtun için de aynı asılsız iddiaları yaymışlardır. *Anonim Selçuknâme*'de “Hâtun ve Mecdü'l-devle'nin de Alamut'a meyli olduğunu ve mülhitlere mütabaat ettiğini âleme ilân ettiler. Bu sebepten ahali bunlardan yüz çevirdi. Asker isyan ederek Sultan Muhammed'in etrafına toplandılar” denilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla halk ve ordu içinde bu iddialara inananlar olmuştu⁶². Ancak bütün bu gelişmeler iki tarafa da fayda sağlamamıştır. En nihayetinde Mecdülmülk'ün öldürülmesine ve Berkyaruk'un kardeşi Muhammed Tapar karşısında askerî olarak zayıf düşmesine sebebiyet vermiştir. Berkyaruk bu olaydan sonra Muhammed Tapar'ın isyanı sebebiyle İsfahan'a gitmek üzere Rey'den ayrıldığında, Zübeyde Hâtun onunla

⁵⁶ Râvendî 1999, s. 135; Özaydın 1995, s. 99.

⁵⁷ Mîrhând 2015, s. 161.

⁵⁸ İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 226, 239; Özaydın 2007, s. 325.

⁵⁹ İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 239-240.

⁶⁰ Râvendî 1999, s. 142; Hamdullah Kazvîni 2015, s. 57.

⁶¹ İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 240.

⁶² *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, s. 13.

birlikte gitmemiş, şehirde kalmaya devam etmiştir. Şehir ise çok geçmeden Muhammed Tapar tarafından kuşatılmıştır (2 Zilkâde 492/20 Eylül 1099)⁶³.

Zübeyde Hâtun'un Ölümü

Berkyaruk İsfahan'a gitmek üzere Rey'den ayrıldığında Muhammed Tapar ile bir saltanat mücadelesi yürütmekteydi. Zübeyde Hâtun ise oğlu ile birlikte değildi. Son yaşanan olaylardan sonra birlikte hareket etmemişlerdi. Abdülkerim Özaydın bunun sebebinin Zübeyde Hâtun'un oğluna dargın olması olduğunu söyler⁶⁴. Rey'de kalmayı sürdüren Zübeyde Hâtun kısa zaman sonra Muhammed Tapar tarafından kuşatılan şehirde yakalanarak hapsedilmiştir.

Zübeyde Hâtun esir edildiğinde karşısında bir zamanlar vezirlik görevinden azledilmesini sağladığı Müeyyidülmülk'ü bulmuştur. Müeyyidülmülk vezirlikten azledilip hapsedilmiş ancak çok geçmeden hapisten kurtulmuştu. Bir süre çeşitli yerlerde ikâmet etmiş; daha sonra Muhammed Tapar'ın yanına giderek onun hizmetine girmişti. Muhammed Tapar'ın veziri olan Müeyyidülmülk, onun kardeşine karşı bir saltanat mücadelesine girişmesinde etkili olmuştur⁶⁵. Rey'e girildiğinde de sultanın annesini yakalatarak esir etmiş ve Rey Kalesi'ne hapsedmiştir⁶⁶. Önce kendisine 5000 dinar vereceğine dair Zübeyde Hâtun'a bir senet imzalatan eski vezir, daha sonra onu öldürmeye niyetlenmiştir. Böylece geçmişin acısını çıkarmak istemiştir. Bir vezir tarafından Selçuklu hükümdarının annesinin bu şekilde esir edilerek öldürülmek istenmesi Selçuklu tarihinde daha önce benzeri görülmemiş bir hadisedir. Nitekim bu isteğine yakın adamları karşı çıkararak onu ikaz etmişler, Müeyyidülmülk'e;

“Askerler onun oğlunu seviyorlar. Onlar Zübeyde Hâtun'u sevmedikleri için ondan ayrılıyorlar. Sen ne zaman onu öldürsen asker derhal Berkyaruk'un tarafına geçer. Sen bu askerlere güvenme, çünkü onlar kendilerine iyilik ve ihşanda bulunan şahsa onlara en fazla güvendiği anda ihanet ettiler”

demişlerdir⁶⁷. Öyle anlaşılıyor ki ordu içinde Berkyaruk'u destekleyen ancak annesi sebebiyle Muhammed Tapar'a destek veren askerler vardı. Ancak Müeyyidülmülk Zübeyde Hâtun'a olan kin ve öfkesine yenik düşerek bu tavsiyelere kulak asmamıştır. Kaleye çıkarttığı hâtunu boğdurmuştur (492/1099)⁶⁸. Bununla birlikte Ahmed b. Mahmud, el-Hüseynî ve İbn Kesîr, Zübeyde Hâtun'un öldürülme emrini verenin Müeyyidülmülk değil Muhammed Tapar olduğunu söyler⁶⁹. Ahmed b. Mahmud'a göre bunun sebebi Zübeyde Hâtun'un, Berkyaruk ile birlikte gece gündüz şarap içmekle meşgul olduğunu söylediği Berkyaruk'un atabegi Gümüştigin el-Candar ile olan

⁶³ İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 238.

⁶⁴ Özaydın 2001, s. 59.

⁶⁵ El-Bundârî 1999, s. 88; İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 238; Ahmed b. Mahmud 1977, II, s. 38.

⁶⁶ El-Bundârî 1999, s. 88.

⁶⁷ İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 238.

⁶⁸ El-Ömerî 2014, s. 233-234; İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 238; el-Bundârî 1999, s. 88.

⁶⁹ Ahmed b. Mahmud 1977, II, s. 38; İbn Kesîr 2000, s. 306; el-Hüseynî 1999, s. 53.

uygunsuz ilişkisidir⁷⁰. Benzer şekilde *Zübdetü'n-Nusra*'da da Zübeyde Hâtun'un Emîr Gümüştegin ile olan ilişkisinden bahsedilir ve hem Berkyaruk hem de annesi yoğun şekilde eleştirilir. Söz konusu kaynakta Zübeyde Hâtun için şu ifadeler geçer: “*Sultanın annesi ise, yularını başından atmış, Candar Gümüştekin ile işi uydurmuş olup onunla şarap içmekte idi*”⁷¹. El-Hüseynî ise Gümüştekin el-Candar'ın şaraba düşkün bir adam olduğunu ve Zübeyde Hâtun ile gayrimeşru bir ilişki içinde olmakla itham edildiğini kaydeder. Ona göre Urfa Valisi Bozan ile Halep Valisi Aksungur, Tutuş'a karşı Berkyaruk'dan mektup göndererek yardım istediklerinde “*Sultan şarap içmekle Atabeg'i, Sultanın anası Zübeyde Hâtun'un aşkı ile meşgul olmaktan*” onlara vaktinde yardım edememişlerdi⁷². Ancak Berkyaruk'un daha sonra esir edilen Müeyyidülmülk'e olan öfkesi ve ileride bahsedildiği üzere, onu kendi elleriyle öldürdüğü düşünülürse bu işin vezirin işi olduğu ve Muhammed Tapar'ın sessiz kaldığı düşünülebilir. Nitekim Muhammed Tapar vezirine karşı herhangi bir yaptırımında bulunmamıştır. Dolayısıyla bu olayın onun isteği üzerine olmasa da bilgisi dahilinde gerçekleşmiş olması mümkündür. Kaynaklara göre Zübeyde Hâtun öldürüldüğünde henüz 42 yaşında idi⁷³.

Müeyyidülmülk, intikamını aldığını ve muhtemelen bütün bunların bir bedelinin olmayacağını düşünmüş olsa da aldığı kararlar ve yapıp ettikleri onun da sonunu hazırlamıştır. Bir süre sonra Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasında Hemedan sınırında ikinci bir savaş yapılmış (3 Cemâziyelâhîr 494/5 Nisan 1101) ve Muhammed Tapar bu savaşta mağlup olmuştur⁷⁴. Bu sefer esir edilme sırası Müeyyidülmülk'e gelmiştir. Üstelik Mecdülmülk'ün bir kölesi tarafından esir edilen ve sultanın huzuruna çıkarılan Müeyyidülmülk'ün üzerinden Zübeyde Hâtun'dan zorla alınan 5000 dinarla ilgili yazı çıkmıştır⁷⁵. Bunun üzerine Berkyaruk ona küfretmiş, hakaretler etmiş, yapıp ettiği kötülükleri bir bir yüzüne vurmuştur. Bu konuşma sırasında, annesine bir defasında küfretmiş olduğunu ve kendisini de vaktiyle batnîlikle suçladığını hatırlatması dikkati çeker. Berkyaruk, annesinden zorla aldığı seneti de görünce eski vezirini kendi elleriyle öldürmüştür. Rivayete göre Müeyyidülmülk'ün ölmeden önce elleri arkadan bağlanmış ve gözleri bir bezle kapatılmıştır. Berkyaruk'un karşısında tek kelime dahi etmeyen ve sakinliğini koruyan vezir, yüksek sesle şahadet getirmiş ve ölüme teslimiyet göstermiştir⁷⁶. İbnü'l-Esîr vezirin öldürülmesinin en önemli sebebinin tezkeresindeki 5000 bin dinarlık yazı olduğunu söyler⁷⁷. Bütün bunlar dışında Müeyyidülmülk'ün ölümü ile ilgili bir başka rivayet daha vardır. Buna göre Müeyyidülmülk esir edildiğinde Sultan Berkyaruk'a haber gönderip affedilmesini ve vezirlik görevine getirilmesini istemiştir. Karşılığında hazineye 100 bin dinar vermeyi taahhüt etmiştir. Berkyaruk bu teklifi kabul etmiştir. Bu olaydan bir süre sonra

⁷⁰ Ahmed b. Mahmud 1977, II, s. 33, 38.

⁷¹ El-Bundârî 1999, s. 85.

⁷² El-Hüseynî 1999, s. 52.

⁷³ İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 238; İbn Kesîr 2000, s. 306.

⁷⁴ Ahmed b. Mahmud 1977, II, s. 38; el-Bundârî 1999, s. 89; İbnü'l-Verdî 2017, s. 56; Özaydın 2001, s. 66-67.

⁷⁵ İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 238, 251.

⁷⁶ El-Bundârî 1999, s. 89; İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 251.

⁷⁷ İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 238.

Berkyaruk'un uyduğunu düşünen bir taştardar, yanındaki kişiyle sohbet ederken bu kadar sıkıntı çıkarmış olan vezirin affedilmesini ve vezirlik divitinin geri verilmesini Selçukluların hamiyetsizliğine yormuş; “*Âl-i Selçûk ne hamiyetsiz bir kavimdir*” demiştir. Taştardarın sözlerini duyan Berkyaruk sinirlenmiş, kısa bir kılıçla çadırından çıkarak huzuruna getirilmesini emrettiği vezirin başını gövdesinden ayırmıştır. Daha sonra taştarda dönerek “*Selçûkluların hamiyet ve gayreti işte böyledir*” demiştir⁷⁸. Bu ikinci rivayetin yaşanmış olma ihtimali, Müeyyidülmülk'ün Berkyaruk'un son derece sevdiği annesini öldürmüş olduğu göz önüne alındığında oldukça zayıftır. Ayrıca ilginçtir ki Melikşah ve Berkyaruk döneminin yüksek rütbeli emîrlerinden biri olan Emîr Yelberd de Zübeyde Hâtun hakkında çirkin sözler sarf ettiği için Berkyaruk'un emriyle öldürülmüştür⁷⁹. Dolayısıyla Zübeyde Hâtun'u öldürmemesi konusunda Müeyyidülmülk'ü uyaran ricalin sözleri de göz önüne alındığında, Zübeyde Hâtun'un yönetimdeki güç ve etkinliğinin bazı devlet adamları tarafından hoş karşılanmamış olduğunu söylemek mümkündür.

Zübeyde Hâtun öldürüldükten sonra yaşanan bir olay Berkyaruk'un, annesine ne denli sevgiyle bağlı olduğunu göstermesi bakımından dikkati çeker. Buna göre, Berkyaruk Muhammed Tapar ile yaptığı ilk savaştan (4 Recep 493/15 Mayıs 1100) sonra, Muhammed Tapar'ın öz kardeşi Sencer ile savaştığı ve savaşın başlarında bazı esirler ele geçirilmişti. Esirler içinde Sencer'in ve Muhammed Tapar'ın anneleri Tâceddîn Seferiyye Hâtun da vardı. İbnü'l-Esir Sencer'in, Zübeyde Hâtun'un intikamını almak için annesinin öldürüleceğinden korktuğunu kaydeder⁸⁰. Ancak korktuğu gibi olmamıştır. Berkyaruk, İbn Kesir'in benzeri bir kadının az olduğunu söylediği; kaynaklarda kendisinden son derece hayırsever, cömert ve dindar bir kadın olarak bahsedilen⁸¹ Seferiyye Hâtun'u öldürmemiştir. Kaynaklar Berkyaruk'un da son derece iyi kalpli ve affedicisi bir sultan olduğunu kaydeder. Annesini öldüreni öldürerek intikamını alan sultan, Muhammed Tapar ve Sencer'e yönelik bir intikam hissiyle harekete geçmemiştir. Hatta Seferiyye Hâtun'u huzuruna çağırıp korkusuna son vermiştir. Ona “*Seni kardeşim Sencer yanındaki esirleri serbest bıraksın diye esir almıştım. Sen benim annemin dengi değilsin ki öldüreyim*” demiştir. Onun, annesinin ölümünün üzüntüsüyle “*Annemin dengi değilsin*” demesinin ardında muhtemelen Seferiyye Hâtun'un annesi gibi soylu bir aileye mensup olmaması vardı. Daha önce ifade edildiği gibi, Zübeyde Hâtun Selçuklu ailesindendi⁸². Muhammed Tapar ve

⁷⁸ Reşidüddîn Fazlullâh 2014, s. 104-105; Râvendî 1999, s. 144-145; Hamdullah Kazvîni 2015, s. 58-59; Muhammed Şebankâreî 2009, s. 147-148. Reşidüddîn Fazlullâh, Vezir Müeyyidülmülk'ün ölümüyle ilgili ikinci rivayeti verdikten sonra Berkyaruk ile ilgili olarak şöyle der: “*Berkyaruk gayet yumuşak huylu ve merhametli idi. Müeyyidülmülk'ün katli dışında hiç kimse onu kızgın görmemişti. Bundan başka da elini kana bulamamıştı ki bundan da pişmanlık duymuş ve onun oğluna diyet vermişti.*” Bkz. Reşidüddîn Fazlullâh 2014, s. 106.

⁷⁹ İbnü'l-Esir 1987, X, s. 193; Ayan 2017, s. 65.

⁸⁰ İbnü'l-Esir 1987, X, s. 245.

⁸¹ İbn Kesir 2000, s. 356-357; Mu'izzî 1318 hş., s. 7-8, 100-102, 115, 156-157, 291-292, 492-493, 555-558, 712; Gökmen 2020, s. 25-46.

⁸² Reşidüddîn Fazlullâh 2014, s. 95; Zahirüddîn Nişâbüri 2018, s. 96.

Sencer'in anneleri olan Seferiyye Hâtun ise câriye kökenli idi. Berkyaruk sözünde durmuştur. Sencer esirleri serbest bırakınca Seferiyye Hâtun serbest bırakılmıştır⁸³.

Sonuç

Selçuklu hâtonları eş veya anne sıfatıyla gerek saltanat mücadelelerinde gerekse devlet yönetiminde etkin bir rol oynamışlardır. Özellikle hükümdar öldüğünde geride kalan çocukları henüz küçük yaşlarda ise tahta çıkacak kişinin belirlenmesinde devlet adamları ile birlikte ön plana çıkmışlar ve kendi oğulları adına bir mücadele yürütmüşlerdir. Öyle ki kimi zaman verdikleri bu mücadele ve yönetimdeki söz konusu rolleri hayatlarına mâl olabilmıştır. Oğlu tarafından çok sevilen ve onun üzerinde son derece etki sahibi olduğu anlaşılan Zübeyde Hâtun da bu hâtonlardan biridir.

Çağrı Bey'in oğlu Yâkûti'nin kızı ve Melikşah'ın adlarını bildiğimiz üç eşinden biri olan Zübeyde Hâtun, Melikşah'ın ölümünden sonra oğulları arasında başlayan taht mücadelesini kazanarak tahta çıkan en büyük oğul ve veliaht Berkyaruk'un annesidir. Berkyaruk'dan önce bir de kızı olmuştur. Cevher Hâtun adındaki bu kızı Gazne ülkesinden, önce III. Mesûd b. İbrahim'in kardeşi Nasr b. İbrahim ile daha sonra ise III. Mesûd ile evlenmiştir.

Kaynaklarda Zübeyde Hâtun'un adına, Melikşah'ın ölümünden sonra başlayan ve Büyük Selçuklu Devleti'ni oldukça yıpratın taht mücadeleleri ile birlikte rastlanmaya başlanır. Terken Hâtun, oğlu Mahmud adına bir mücadele yürütürken o da Berkyaruk'un saltanatı için uğraş vermiştir. Selçuklu ailesinden gelmesi, oğlunun saltanat mücadelesindeki gücünün ve kendisine verilen desteğin ardındaki sebeplerden biri olmuştur. Bu durum saltanat mücadelelerinde, mensup olunan soyun ne derece önemli olduğuna iyi bir örnektir.

Berkyaruk'un rakiplerini bertaraf ederek tahtını sağlama alması ile birlikte devlet içindeki güç ve etkinliğini artıran Zübeyde Hâtun'un bazı Selçuklu emîrleri ile arasının iyi olmadığı ve devlet yönetimindeki etki ve varlığının rahatsızlıkla karşılandığı anlaşılmaktadır. Oğlu Berkyaruk'a kendisini terk etmesini salık veren vezir Müeyyidülmülk'ün azledilmesini sağladıktan kısa zaman sonra düşman edindiği bu kişi tarafından boğdurulmuştur. Bir vezirin hükümdarın annesini boğdurmuş olması Selçuklu tarihinde daha önce benzeri görülmemiş, hatta fazlasıyla cüretkâr bir harekettir. Öyle ki Müeyyidülmülk'ün büyük bir gaflet içinde attığı bu yanlış adım nihayetinde onun da ölümünü hazırlamıştır. Merhametli ve iyi kalpli biri olduğu halde Sultan Berkyaruk, kardeşi Sencer ile yaptığı savaşta esir düşen ve huzuruna getirilen eski veziri Müeyyidülmülk'e annesini öldürmenin cezasını kendi elleriyle vermiştir.

⁸³ İbnü'l-Esîr 1987, X, s. 245.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Mahmud 1977 Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, Cilt: I-II, Hazırlayan: Erdoğan Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul.
- Aksarayî 2000, Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çeviren: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*
Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, Neşreden: Feridun Nâfiz Uzluk, Ankara 1952.
- Ayan 2017 Ergin Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, Gece Kitaplığı Yayınları, İstanbul.
- Devletşah 2011 Devletşah, *Şair Tezkireleri*, Çeviren: Necati Lugal, Pinhan Yayınları, İstanbul.
- Ebü'l-Fidâ 2017 Ebü'l-Fidâ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)*, Çeviren: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- El-Bağdâdî 2014 El-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttulâ' Alâ Esmâi'l-Emkine ve'l-Bikâ'*, Cilt: I, Tercüme: H. İbrahim Gök, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- El-Bundârî 1999 El-Bundârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Hazırlayan: Kıvameddin Burslan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- El-Cûzcânî 2015 El-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- El-Hüseynî 1999 El-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çeviren: Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- El-Ömerî 2014 El-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr)*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- El-Yezdî 2020 El-Yezdî, *Selçukluların Hikâyesi (El-Urâza fî'l-Hikâyeti's Selcûkiyye)*, Çeviren: Mehmet Çalışkan, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Gaffârî 1342 hş. Gaffârî, *Târîh-i Cihân-Ârâ*, Neşreden: Hasan Nerâkî, Tahran.
- Gökmen 2020 Gökhan Gökmen, "Mu-izzî Dîvân'ında Bir Selçuklu Hâtunu: Tâceddîn Hâtun", *Nüsha*, Cilt: XX, Sayı: L, s. 25-46.
- Hamdullâh Kazvînî 2015 Hamdullâh Kazvînî, *Târîh-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, Editör: Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Ioannes Zonaras 2008 Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, Çeviren: Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- İbn Kesîr 2000 İbn Kesîr, *El Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi*, Cilt: XII, Çeviren: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- İbnü'l-Cevzî 2005 İbnü'l-Cevzî, "İbnü'l-Cevzî'nin 'El-Muntazam' Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H. 430-485=1038-1092)", *Prof. Dr. Ali Sevim Makaleler*, Çeviren: Ali Sevim, Cilt: II, Yayına

Züriye ORUÇ

- Hazırlayanlar: E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, Berikan Yayınları, İstanbul, s. 437-605.
- İbnü'l-Esîr 1987 İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, Cilt: X, Çeviren: Abdülkerim Özeydın, Bahar Yayınları, İstanbul.
- İbnü'l-Verdî 2017 İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, Tercüme ve Notlar: Mustafa Alican, Kronik Yayınları, İstanbul
- Kafesoğlu 1970 İbrahim Kafesoğlu, "Mec-ül-mülk", *İA*, Cilt: VII, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 432-433.
- Kafesoğlu 2014 İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Ötüken Yayınları.
- Merçil 2011 Erdoğan Merçil, "Selçuklularda Rüşvet", *Selçuklular-Makaleler-*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, s. 144-183.
- Merçil 2015 Erdoğan Merçil, *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı (Merkez ve Eyalet Dîvânları)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Mîrhând 2015 Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mîrhând 2017 Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu, Kronik Yayınları, İstanbul.
- Muhammed Şebankâreî 2009 Muhammed Şebankâreî, "Selçuklular", Çeviren: Ahmad Hesamipour, *Tarih Okulu*, Sayı: IV, s. 137-161.
- Mu'izzî 1318 hş. Mu'izzî, *Dîvân*, Neşreden: 'Abbas İkbâl, Tahran.
- Müneccimbaşı 2000 Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, Cilt: I (Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları), Yayınlayan: Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir.
- Özeydın 1995 Abdülkerim Özeydın, "Fahrülmülk, Ali b. Nizâmülmülk", *DİA*, Cilt: XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 99-100.
- Özeydın 2001 Abdülkerim Özeydın, *Sultan Berkıyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Özeydın 2005 Abdülkerim Özeydın, "Muhammed Tapar", *DİA*, Cilt: XXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 579-581.
- Özeydın 2007 Abdülkerim Özeydın, "Porsuk", *DİA*, Cilt: XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 325-326.
- Özeydın 2013 Abdülkerim Özeydın, "Vezir/Müslüman Türk Devletlerinde Vezirlik", *DİA*, Cilt: XLIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 82-87.
- Râvendî 1999 Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)*, Cilt: I, Çeviren: Ahmed Ateş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Reşîdüddîn Fazlullâh 2014 Reşîdüddîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçuk)*, Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Çağrı Bey'in Torunu Zübeyde Hâtun

- Sümer 1999 Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, Cilt: II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Turan 2004 Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Urfalı Mateos 2000 Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çeviren: Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Zahîruddîn Nişâbüri 2018 Zahîruddîn Nişâbüri, *Selçuknâme*, Hazırlayan: Ayşe Gül Fidan, Kopernik Yayınları, İstanbul.

SUMMARY

Zubeyde Hatun is the mother of Sultan Berkyaruk, the eldest of Sultan Melikshah whom he succeeded. She was also a member of Seljuk dynasty. She is the daughter of Yakuti, Chaghri Beg's son, as well as the sister of Kutbuddin Ismail b. Yakuti, the Emir of Azerbaijan. Her name is mentioned in the historical sources in connection with the sovereignty fights after Sultan Melikshah's death. While Terken Hatun supported her son Mahmood, Zubeyde Hatun did the same for her own. It is stated that Zubeyde Hatun had an ancestral superiority in this struggle as Terken Hatun did. Fearing him to be murdered by Terken Hatun, her son was seated on the throne in the city of Rey by the statesmen united with Atabey Emir Gumustekin el-Candar.

Zubeyde Hatun has a daughter as well. She was probably her first-born and named Cevher Hatun. She was married to Nasr b. Ibrahim, brother of Mesud b. Ibrahim III in the country of Gazne. However, Mesud III had his brother Nasr killed, forbid Cevher Hatun to leave Gazne, and married her. The sources mention Cevher Hatun once again during the struggle for throne between Arslanshah and Behramshah after the death of Mesud III. Hoping to gain support for his claims to the throne, Arslanshah sends his step-mother Cevher Hatun to Sultan Sencer. However, she speaks against Arslanshah to her brother and inspires Sencer's campaign to Gazne.

Zubeyde Hatun is one of the Seljuk ladies who were influential in state affairs. She always supported her son in his struggle for throne and she had her own dewan, vizier, and treasury. The historical records state that one of her viziers, Abdurrahman es-Sumeyremi was killed by a sectarian. Zubeyde Hatun's life was ended by Berkyaruk's previous vizier Mueyyidulmulk. Because of her great power and influence over her son, he and some other statesmen advised Berkyaruk to not head her mother's advices, which was discovered by Zubeyde Hatun who had Mueyyidulmulk dismissed. He is stated to have written Persian couplets to Zubeyde Hatun asking for mercy and forgiveness from the prison cell he was chained to, but he failed anyway. In his place, Mueyyidulmulk's brother Fahrulmulk was assigned as the vizier, which benefited Mustevfi Mecdulmulk the most. Mecdulmulk, who was very close to Zubeyde Hatun and used it to increase his power following Mueyyidulmulk's dismissal, was held responsible by some uneasy and annoyed emirs for assassinations by sectarians. He was taken from the ruler and killed finally. Meanwhile, soldiers ransacked Berkyaruk's

marquee, Mustevfi Mecdulmulk's friend Zubeyde Hatun's and all their men's tents. The sources state that Mecdulmulk's increasing power over the state and Zubeyde Hatun's relationship with Berkyaruk's administer Emir Gumustekin el-Candar were being questioned and disliked. She was understood to be in contact with the emirs to secure her son's ascension.

Berkyaruk primarily fought against Terken Hatun and his uncle Tutash. Later, he had to deal with Muhammad Tapar's revolt, who was his half-brother by Melikshah's ex-concubine wife Taceddin Seferiyye Hatun. It was actually Berkyaruk's ex-vizier Mueyyidulmulk who sided with Muhammad Tapar after escaping imprisonment. When Muhammad Tapar revolted and besieged the city of Rey, Berkyaruk had already left the city. However, his mother Zubeyde Hatun stayed there. After the city fell, vizier Mueyyidulmulk locked Zubeyde Hatun in the castle of Rey as he had a hatred against her. Despite signing to pay 5000 dinars to him, Zubeyde Hatun was strangled to death by Mueyyidulmulk who did not heed his companions' warnings. Zubeyde Hatun was 42 years old when she died.

Berkyaruk soon took his mother's revenge. He defeated his brother Muhammad Tapar near Hemedan and captured Mueyyidulmulk as a hostage. Berkyaruk scorched Mueyyidulmulk, charged him with his crimes and finally killed him himself. It is a known fact that Berkyaruk was a forgiving and merciful leader instead of being punitive and that he loved his mother. When Mueyyidulmulk asked him to abandon his mother formerly, he had replied that he would be a ruler only and as long as he had his mother beside him. Mueyyidulmulk is the only person he killed himself with rage. In addition, he had Yelberd, one of his emirs, killed upon insulting his mother. Berkyaruk named his son after his father and his sister after his mother. She was later married to Mesud b. Muhammad Tapar, ruler of Iraq. Zubeyde Hatun's grandson is stated to be as powerful and influential over her husband as her grandmother.